

EGY SZOLGÁLAT TALMI RAGYOGÁSA

B. Szabó György: *Élmény, szerep, hivatás; Tér és idő*; Forum, Újvidék, 1988

Meggyőződésem, hogy minden egyes műalkotás egyben erkölcsi hitvallás is. Meggyőződésem, az esztétikai érték elsőrangú feladata, hogy olyan gondolati tartalmakat tegyen közkinccsé, melyek képesek erkölcsi ítéleteket a meggyőzés magaslatára emelni, azokra a magaslatokra, amelyeken – a társadalmi mélységek felett – a kultúra minőségteremtő értékei létrejönnek. Minden gazdasági tanítással szemben is meggyőződésem, hogy az élet elsősorban morál kérdése – a csak gazdasági és anyagi gondokkal bíbelődő közösség elveszítheti erkölcsi tartását és ezzel együtt elveszítheti közösségi értékeit is. Ilyenkor azután tanítássá, ezen túlmenően pedig kizárólag egyesek magánügyévé válik a morál. Az angol moralisták fénykora arra a XVIII. századra esik, amikor a tőkés gazdálkodás egy meghatározott fejlettségi szintje szabadversenyre kényszerítette a társadalom gazdasági erőforrásait. S ennek a gazdasági-piaci háborúnak az árnyékában megélt első fénykorát az esszé, a szabad gondolkodás műfaja is, ami – a szellem kalandjaként – akár az erkölcsi kiütkeresés műfajának is tekinthető. A morálfilozófiai iskolák sora tehát akkor alakult meg, amikor az uralkodó ideológia veszélyeztette a szabad gondolkodást. S az iskolák esztétikai formát, műfajt is teremtettek maguknak.

A szabad gondolkodás formái érdekeltek B. Szabó György most induló életműsorozata két első könyvének, az *Élmény, szerep, hivatás* és a *Tér és idő* című kötetének olvasásakor is. Nem utolsó sorban azért, mert B. Szabó György közéleti és írói szereplését az elmúlt évtizedek során sikeresen misztifikálták és ruházták fel olyan dimenziókkal, amelyek pusztán látványa is kétellyel tölti el az olvasót. A gondolkodói elhivatottság lényegét keresem hát nála (továbbá), azt a valamit, amit Gál

Ernő a „sajátosság méltóságának” nevez.

Annyi mindenesetre bizonyos, hogy B. Szabó György a kisebbségből nemzetiséggé „nőtt” jugoszláviai magyarság művelődési élete intézményesített formáinak egyik megteremtője volt. Nevéhez elsősorban a jugoszláviai magyarság felsőoktatási intézményeinek létrehozása és kiépítése fűződik, ezen túlmenően meghatározó szerepe volt az irodalmi és a képzőművészeti élet megszervezésében is. Mindazonáltal lennie kellett e közéleti tevékenység mögött erkölcsi szándéknak és gondolkodói elhivatottnak is. Az igazi feladat ezek eredeténél felkutatásában és öntörvényű – ha öntörvényű – működésének felfedésében rejlik. S nem utolsó sorban a közösségi szolgálat erkölcsi értékeinek a szándékában megvalósult jelenlétének a megmutatásában.

Az életműsorozat első kötetéhez, az *Élmény, szerep, hivatás* című könyvhöz írt előszóban a sorozat szerkesztője, Bosnyák István mutat rá, hogy „az életműnek megannyi részalkotása a programadás, a szellemi útkijelölés szándékával” készült, „mindig konkrét térben és időben”, s voltaképpen ez teszi indokolttá a művek egybegyűjtését, „nem pedig az egyes írások önértéke és időállósága”. Módfelett gyanús lehet – történelmi tapasztalatainkból eredően –, ha az irodalmi alkotások „önértékén” kívüli körülményekre kell hivatkozni, ha pusztán e „kivüliségben” kell létezésük jogosultságát és indokoltságát keresni. Megtanulhattuk, hogy a külső törvények olykor nagyon kétségesek is lehetnek, s „törvény jelleg”-üket gyakran a kényszerek határozták meg. Gondolkodói elhivatottság és értelmiségi elkötelezettség alapjai csak belső törvények lehetnek, ezt nem József Attila, de talán az első hegedősök óta tudjuk.

A figyelmeztetés ellenére is biztatóan

indul a kötet. A *Kisebbség és képzőművészet* című fejezet az 1938 és 1944 közötti háborús fél évtized írásait gyűjtötte egybe. Az írások közös jellemzője a vállalható feladatok keresése, az azonosítástudat felépítésének keserves küzdelme. Az írott szó íránt elkötelezettséget érző kezdő tollforgató, s az első kísérletein éppen csak túllevő képzőművész kisebbségi sorstól ihletett hitvallását fogalmazta meg. *Élmény, szerep, hivatás* című jegyzetében: „A művészet és a kritika szerepe a mi tájunkon kettős: nevelni és öntudatosítani. Ez a kettős feladat, ha bizonyos következményeket is támaszt az alkotóval szemben, megóvjá őt a felelőtlen kilengettől.

Az alkotó művész már szükségszerűen merül el a táj és a nép problémáinak vizsgálatába. Innen meríti témáit, ennek a tájnak és népnek életét figyelve, művészetében sommásan és hiánytalanul csillannak fel mindazok a jelenségek, melyeket figyelő szeme észrevett, mely benne élménnyé vált, és amelyeket kifejezni: művészi, emberi és nemzeti hivatás.” Aki képes mindezt meglátni, annak műveiben a „táj és a nép szólal meg”, az a „közösség igazait magáévá teszi, önmagáénak érzi, és szava embe- reket, sorsokat és tájakat formálhat”. Meglepően kulturált meglátások egy kisebbségi értelmiségi részéről, mindez akár egy teljes étellel vállalt szolgálathoz is programként szolgálhat.

S hogy B. Szabó György tudta mi az értelmiségi elhivatottság lényege, s hogy ezt az elhivatottságot kisebbségi sorban milyen tartalmakkal lehet megtölteni, arról bizonyosságot az 1939-ben keletkezett *Az erdélyi irodalom tanulságai* című írásában tesz. A magyar kisebbségi szellem kialakulásáról és lényegéről írja a szerző: „Ez az új szellemiség nem teremthető ugyan máról holnapra, mégis keletkezését az impériumváltás óta datáljuk. Századok ősi tradícióinak kellett állani bölcsője mellett, de az új élet új értelmet adott neki, az egymás felé fordulásnak, az egymásba kapasz-

kodásnak, és a szellemi egységet, melyet az erdélyi élet olyan fontos velejárójának tartunk, mindenképpen a kisebbségi élet következményeinek kell tekintelnünk. Ezen szellemi egységet, »kisebbségi világnézetet« tartjuk a kisebbségi élet legfőbb előfeltételeinek és egyúttal legfőbb vívmányának is. Ez nem jelent szellemi kényszerzubbonyt, hanem csak a megváltozott viszonyokkal szembeni egységes szellemi állásfoglalást. De ez a világnézet, habár látóhatára megszűkül, kiterjed a kisebbségi élet minden terére, mind gazdasági, mind társadalmi és kulturális vonatkozásaiban is.” S hogy mit jelent ez az új szellem? „... társadalmi együttérzést és együttműködést, összefogást a legszélesebb néprétegekkel, nemzeti öntudatot és kisebbségi lelkiismeretet, több önkritikát és világosabb látást” (a kiemelés M. F.-től). Mindebből B. Szabó György számára egyenesen következik: „Az új szellem, az új magyar kisebbségi szellem megteremtése lenne a jugoszláviai magyar irodalomnak a feladata, mely lehetővé teszi az új élet megkezdését, a szellemi egység, a kisebbségi világnézet kialakítását, mely egy társadalmi összefogásra, az eddig külön tévelygő utak, osztályok és érdekek egymásra találására vezetne.” A szándékban mintha Szenteleky Kornél kisebbségi összefogást hirdető programjának legalapvetőbb gondolatai tűnnének fel. Levelek, képzőművészeti kritikák, értékelések és méltatások fognak ebben a szellemben, és mindezek előtt egy szociográfiai felmérés – minden akkori műve közül a legfigyelemreméltóbb –, *A jugoszláviai magyarság szaporulatának kérdése* című, hitet tevő munkája.

Mindebből kitetszik, B. Szabó György teljes meggyőződéssel vallja táj-nép- értelmiségi (és művész) szoros egybeforrottságát, pályát és feladatot meghatározó szigorú egységét. S a személyes feladatvállalás ennek folytán válik belső ihlettségűvé, minden gondolati tartalmát a belső oksági összefüggésekből meríti. Érzi, hogy közösségi érdeket

szolgál, ebből ered a feladatok ily világos és magabiztos megfogalmazása. S ha ez a felismerés alkotó és teremtő folyamatokban megmarad, értelmiségi elhivatottságánál fogva útmutatója lehetett volna a világháborút követően a jugoszláviai magyar kisebbség számára.

B. Szabó György azonban a háború befejeztével egyszerre feladja vállalt közösségi elhivatottságát, és a mindent egységesítő internacionalizmus gondolatától áthatottan bírálója lesz tájnak és közösségnek egyaránt. Számára egyszerre értelmüket veszítik a nemzeti-kisebbségi értékek, s a korábban követelt önkritika kritikába megy át, és éppen ezeket a valós értékeket sújtja. Most egyszerre értelmetlenek lettek a korábbi célok is. „Ez a régi falu – írja egy felsőbányai faluról 1945. április 22-én az immár elkötelezettséget váltott aktivista – süket és vak az új idők eseményeivel és mozgalmával szemben. Az emberekben nincs semmi kezdeményezési kedv, semmi önálló és öntudatos teremteni akarás. Ridegek, rosszkedvűek és bizalmatlanok mindenkiel és mindennel szemben. Tanácstalanul állnak, és ahelyett, hogy összefogással segítenék elő a tavaszi munkálatokat – a régi jó időket sírják vissza, amikor még a közösségnek megvolt minden lova, amikor fennakadás és zökkenő nélkül folyt (?), és amikor a föld megmunkálása vagy parlagon hagyása minden gazda magánügye volt.” Kemény hang, kétségtelenül! De hová lett a népelet és a kisebbségi világ értő szavú felkarolója, a közösségi érdekek pártfogója? B. Szabó György ettől a pillanattól kezdve destruktív hangon szól a kisebbségi magyarság életéről, egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy rámutasson: „a magyar nép széles rétege még ma is öntudatlan”, és mint ilyen, képtelen felismerni „saját érdekeit”, amelyeket persze ő, az internacionalizmus gondolatától áthatottan világosan lát. Azt ugyan felismeri, hogy iskolákat, könyvtárakat, művelődési házakat – egy szóval – intézményesített kultúréletet kell adni ennek a népnek, ám cserébe a

közösségnek fel kell adnia közösségi érdeképviselete igényeit, fel kell adnia „kispolgári” közösségtudatát.

A szerző destruktív magatartásában azonban ez még mindig nem a végső határ. 1955-ben, jóval a vak lelkesedés korán túl *Vázlat egy írói arcképhez* címen Herceg Jánosról rajzol portrét. Az első világháborút követően kisebbségi sorba jutott délvidéki magyarság sajtójáról a következőket írja: „Vidéki nyomdatulajdonosok és családi részvénytársaságok foglalkoztak magyar lapok kiadásával, és egyéni, családi, városi és tőkés érdekek keveredéséből alakult ki ezeknek a lapoknak sajátos fiziognómiája: túlélt politikai liberalizmus és a magyar emigráció belső válsága; az ellenforradalmi Magyarország »kereszténymemzeti« kurzusa és a kisebbségi életbe illeszkedő »reálpolitika«; a forradalmi burzsoázia lassan talaját veszített, értelmét veszített, egyre hűlő »hagyományai« és a világháborút követő »művészi« aktivizmus kiütkeresése; a bujkáló, megfélemlített »szentistváni gondolat« új mezbe öltöztetetten, a magyar faj szellemi »felsőbbrendűség«-ének tudatában és egy naiv, a magyar kisebbségen belüli osztályellentétek »megszüntetését« és a magyarság »egybefogását« hirdető »szeressük azt, ami a miénk« irodalmi »mozgalom« – mind, így, együtt, tarka összevisszaságban jellemzi ezt a sajtót, melynek »irodalmi oldalain« nem egyszer vers helyett a jövédelmzőbb hirdetés jelenik meg, a novellát pedig egy-egy részvénytársasági bank évi mérlege szorítja ki.” Egy anarchista sem tudna lesújtóbb képet festeni a kisebbségi magyar sajtóról, egyáltalán, magáról a kisebbségi életéről, mindazonáltal természetesen mindez – sem idézőjelekkel, sem idézőjelek nélkül – *nem igaz*. Nem igaz sem a Délbácska és utódja, a Reggeli Újság, sem a Bács megyei Napló, sem az Új Hírek, még kevésbé a Kalangya esetében. Mint ahogyan az a kép sem igaz, amit – ugyanilyen „ihletetten” – a kisebbségi magyar irodalomról fest, tudniillik, hogy annak „életrehí-

vásán vidéki »széplelkek« munkáltak, újságíró-írók, író-újságírók, kistisztviselők, ügyvédek és orvosok, akik majd a »szeressük azt, ami a miénk« nevében megteremtik a »couleur locale« irodalmi elv vajdasági változatát, s az itteni könyvpiacot elárasztó budapesti »best-seller«-ekkel a sajátos vajdasági, a »regionális« irodalmat helyezi szembe, amely minőségileg is »új«-at hivatott adni, s melynek »gyökerei« ebből a talajból fakadnak.” Nem beszélve arról, hogy B. Szabó György marxista „önmagára találási” korszakát megelőzően maga is a tájirodalom és tájkultúra megteremtésére esküdött fel, nem beszélve arról, hogy maga is olyan értelmiségi programot dolgozott ki önmaga számára, amelynek alapját a kisebbségi világnézet – egyben mint „regionális életfilozófia” – képezte, s nem beszélve arról, hogy – ha nem is ezzel a megnevezéssel – maga is a „couleur locale” hangsúlyozásával azt igyekszik megteremteni, műalkotásba önteni, ami a vidék sajátja. B. Szabó György úgy tagadta meg egykori önmagát, hogy esetében a közösségi szolgálat helyébe egy ideológia konok és makacs kiszolgálása lépett. Ez akkor is nyilvánvalóvá válik, amikor *A fordulat éve irodalmunkban?* című, szintén 1955-ben keletkezett, megint csak programadó írásában, az internacionalizmus eszméjétől áthatottan az írók számára feladatként megszabta, túl kell jutni „táji hagyományainkon”. Hol van már a „közösség igazait” kereső író? Hol van már az író, aki a kisebbségi sajátosságok bátor felvállalására buzdít? Bizonyára nem tévedek, ha mindezek olvastán azt mondom: az ő hibája is, hogy kisebbségi-nemzetiségi szellemiségünk ma is meghatározatlan, és hogy nem alakult ki emberi léptékkal mért viszony múltbéli örökségünkhöz. B. Szabó György közéleti, írói tevékenységével mindenképpen erősítette a hagyományok megtartásának tendenciáját.

A háborút követő években bontakozik ki B. Szabó György pedagógiai tevékenysége, s gyakorló pedagógusként

gyakran foglalkozik – nem egyszer az irodalomtörténet vitás kérdéseit is érintve – az irodalomtanítás módszertani kérdéseivel. Teszi ezt kifejezetten az „osztályharc” szempontjaira és érdekeire támaszkodva, miközben minden erejével azon fáradozik, hogy a tanári nevelőmunkát megtisztítsa a „burzsoázia ideológiai csökevényei”-től. Ennek nyomán Shakespeare életműve számára „a pénz mindent átalakító hatalmá”-ról szól, Arany János költészetének „artisztikus jegyei” folytán nem látja saját korában az osztályharc igazi jelentőségét, Vörösmarty Mihály pedig a „nemesség világnézeti és eszmei korlátosságá”-tól szenved. 1848 igazi hibája öszerinte az volt, hogy „a vezető magyar értelmiség felkészületlenül és ideológiai elmaradottságában tehetetlenül és tétovázva állt a márciusi vívmányok előtt”, egyébként is „lehetetlen levezetni a nemesi reformmozgalomból a nemesi-népi forradalmat”.

Meglepő, hogy a háborút megelőzően még higgadtan ítélkező és megfontoltan latolgató B. Szabó György milyen elhamarkodottan – s mindenekelőtt – milyen magabiztosan nyilatkozik népről, közösségről, történelmi múltról és a múlt nagy alakjairól. A történelmi materializmus és a marxista tanok egyszerre milyen elkapkodott és egyoldalú bírálatra készítetik őt. Ekkori gondolkodására mi sem jellemzőbb, mint maga a tény, hogy az Adyról rajzolt pályaképe egyoldalúságáért maga Sinkó Ervin is megfeddi: „A tanulmány egészében elhibázott – írja levelében Sinkó – azért, mert kizárólag társadalmi-politikai szemszögből elemzi Adyt, aki elsősorban esztétikai, s csak mint esztétikai, egyben politikai személyiség is... Komoly hiba, hogy még ez a szociológiai analízis is szerintem sematikus, differenciálatlan.” Mindaz, amit B. Szabó Ady Endréről és koráról fest, „durva leegyszerűsítésnek” látszik.

A háborút követően örökségként kínálkozik B. Szabó Györgyék számára a Nyugat Petőfi-, Vörösmarty-, Aranya-

és Ady-képe, s a polgári radikálisok reformkor-, forradalom- és kiegyezés-értelmezése, ám a forradalmi világszemlélet mindezt mint polgári örökséget B. Szabó Györggyel is megtagadtatta.

Zavar az az ideológiai vigyázz-állás, amellyel ezek a B. Szabó-írók íródtak, olyan érzésem van, mintha minduntalan eszmei jólfésültségét igyekeznének bizonyítani. Mindezen túlmenően egyenesen ijesztő az az önfeledt könnyedség, amellyel egykori önmagát tagadja meg. A világháborút követően magára öltött szektás magatartásában nyoma sincs a valós közösségi igényekkel számot vető értelmiségi magatartásának, ő egyszerűen megtanulta a leckét, és ezzel jogsztóvá lépett elő. A paraszti életforma és a hagyományos közösségi élet bírálattól hamis értékek felmagasztalásáig terjed tevékenységének széles skálája, s ezen belül a dolgok kizárólagos alapon vagy forradalmiak, vagy ellenforradalmiak.

Ennek ellenére mégsem törvényszerű az a „módosulás”, mely B. Szabó György pályáján végbement. Tucatnyi a példa

rá, lehetett úgy is megfelelni az új idők követelményeinek, hogy az embernek közben ne kelljen sem korábbi önmagát, sem azt a közösséget megtagadnia, amelynek értékeit egyébként korábban ő is hajlandó volt meglátni és méltányolni. Elegendő, ha Herceg János következetesen megalkotott és mindig belső parancsai szerint épített életművére utalok. Vagy – ha már az erdélyi magyar irodalom is szóba került – Gál Gábor és Méliusz József közösségi sorsvállalásának példája is igazolhatja: B. Szabó György pályamódosulása a szolgálat téves értelmezéséből ered, s ez mindenképpen veresége ennek a pályának. Írásait ma nagyon nehéz olvasni, mert elavultnak tűnnek, minden bizonnyal azért, mert egykor nagyon időszerűek kívántak lenni. Ami pedig a személye és műve köré font mítoszt illeti, végső ideje, hogy újraolvasással oszlassuk el. S erre mindenképpen jó a most induló életmű-sorozat, melyet teljességében morális gestusként is újra kell értékelni.

MÁK Ferenc

EGY NÉP KULTÚRÁJÁNAK MIKROELEMEI

Magyar néprajzi atlasz I–III. 1–220. térkép
Szerkesztette: Barabás Jenő. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987

A néprajzkutatásnak azt a lehetőségét, hogy az anyagi és szellemi kultúra bizonyos elemeit, jelenségeit térképre vetítse, a két világháború időszakában kezdik alkalmazni. Az első néprajzi atlaszok előmunkálatait is ebben az időben kezdik meg, emiatt több európai országban már korábban elkészült egy ilyen jellegű tudományos adatgyűjtemény. Publikálták a svájci, az osztrák, a finn, a svéd és az orosz néprajzi atlasz anyagát. A lengyel anyagnak közölték több száz lapját. Összegyűjtötték a jugoszláv néprajzi atlasz anyagát, ennek rendezése és rendszerezése következik ezután.

A magyar néprajzi atlasz első har-

madát most jelentették meg, 220 térképlapon három tömbre osztva. Ha elkészül a teljes anyag, akkor – az ötkötetes néprajzi lexikon mellett, melyben a paraszti kultúra valamennyi eleme megtalálható –, kétségkívül a magyar néprajztudomány háború utáni legnagyobb vállalkozása lesz. Gunda Béla már a negyvenes évek elején felvetette az atlasz elkészítésének szükségességét, de ennek megvalósítására csak a hatvanas években kerülhetett sor. Az atlasz a legjelentősebb magyar néprajzi intézmények támogatásával és együttműködésével készült, de a gyűjtőmunkába bekapcsolódtak a vidéki múzeumok néprajzkutatói is.